

N. SOLOVJOVAS

APIE DABARTINĖS TARYBINĖS ŠEIMOS SĄVOKOS APIBRĖŽIMĄ

Mokslines sąvokas apibrėžti nelengva. Ypač sunku apibrėžti tokias sąvokas, kaip žmogus, visuomenė, šeima ir kt. Tačiau, kita vertus, sąvokos tobulėja tik apibrėžimų dėka.

Šeimos sąvokos apibrėžimą reikia metodologiškai patikslinti, nagrinėjant visuomenės gyvenimo praktiką, vystant visuomeninius mokslus, ypač sociologiją, teisę, politinę ekonomiją, demografiją, pedagogiką, etiką, psichologiją.

Kartais teigiama, kad šeimos sąvokos apibrėžimo dar neturime. Toks teigimas yra nepagrįstas: mūsų filosofinėje literatūroje galime rasti ne vieną daugiau ar mažiau argumentuotą apibrėžimą. Dabartinė šeimos sąvokos apibrėžimo būklė susijusi, pirmiausia, su mūsų filosofų pastangomis šeimos sąvokos apibrėžimą paversti trumpu apibrėžimu — definicija, antra, — su tendencija definicijoms suteikti tokį vaidmenį, kurio jos negali atlikti.

„Vokiečių ideologijoje“ K. Marksas ir F. Engelsas apie šeimą rašė, kad ji yra „žmonos ir vyro, tėvų ir vaikų santykiai“¹. Iš tiesų, monogaminės šeimos pagrindas yra vyro ir žmonos santykiai. Tėvų rūpinimasis vaikais, jų auklėjimas ir vaikų jausmai bei veiksmai sudaro tėvų ir vaikų santykius.

Nors šeimos esmė K. Markso ir F. Engelso apibūdinta tik pačiais bendriausiais bruožais, bet leidžia suprasti, kaip žmonių giminės biologinės tautos būtinybė tampa viena iš šeimos funkcijų.

„Šeima — visuomenės narvelis“, — šis apibrėžimas labiausiai paplitęs moksle ir kasdieninėje kalboje. O koks šio „narvelio“ santykis su visuomene? Daugelis buržuazinių sociologų šeimos vaidmenį visuomenės gyvenime perdeda. Nesuprasdami arba sąmoningai ignoruodami visuomenę determinuojantį gamybos būdo poveikį, visuomenės struktūrą jie linkę aiškinti šeimos struktūra. Įžymus tyrinėtojas amerikietis V. Gudas

¹ K. Маркс, Ф. Энгельс, Сочинения, т. 3, М., 1955, стр. 27.

veikale „Pasaulinė revoliucija ir šeimos tipai“ rašo: „Kadangi šeimos pakitimai yra svarbūs ir nepriklausomi, tai mes galime pradėti nuo jų, nes, ištyrę šeimos santykius, pajėgsime spręsti visas svarbiausias socialinės sistemos problemas“².

K. Marksas ir F. Engelsas įrodė, kad ne šeima yra lemiamas visuomenės narvelis³. Tačiau tai nereiškia, kad šeimos vaidmuo visuomenės gyvenime yra nereikšmingas. Pakanka prisiminti K. Markso ir F. Engelsono teiginį apie dvi gamybos puses⁴, ir suprasime, jog marksizmas neturi nieko bendra ne tik su šeimos vaidmens pervertinimu, bet ir su jos didžiulės reikšmės visuomenės gyvenime sumenkinimu. Šeima — visuomenės raidos produktas. Kiekviename visuomenės raidos etape atspindėdama materialinės ir dvasinės kultūros lygį, šeima vaikų gimimu, vaikų socializacija atkuria visuomenei būtinus jos raidos resursus, tuo būdu veikdama dvasinį ir materialinį-gamybinį visuomenės gyvenimą. Nė vienos šio poveikio pusės nedera nei sumenkinti, nei pervertinti.

Kasdieninėje kalboje šeima paprastai suprantama kaip kokia nors konkreti šeima, panašiai kaip ir sąvoka žmogus taikoma kokiam nors konkrečiam žmogui. Apie šeimą kaip visuomenės narvelį samprotaujant tokiu pagrindu, nesunku padaryti išvadą, jog, šeimai yrant, yra ir visuomenė. Praktikoje tokia logika gali tapti ir tampa didžiausia skyrybų kliūtimi, nors skyrybos iš tikrųjų suirusios santuokos atveju anaipol nėra blogis. Skyrybų skaičius šiuolaikinėje visuomenėje didėja, bet didėja ir pakartotinių vedybų skaičius. Šie reiškiniai atskleidžia šiuolaikinės šeimos santykių naujoviškumą, demokratėjimą ir parodo, kad skyrybų laisvė šeimą, kaip visuomenės narvelį, ne silpnina, o stiprina. Vienos konkrečios šeimos iširimas dar nėra šeimos, kaip visuomenės narvelio apskritai, irimas. Šeima vystosi kartu su visuomene, todėl, kaip ir visuomenė, ji gali be galo modifikuotis. Kaip visuomeninių santykių laisvės „viešpatystė“ nepanaikina visuomenės apskritai būtinumo, taip ir laisvesni šeimyniniai santykiai neduoda pagrindo neigti šeimos apskritai buvimo būtinumo.

Šeima — maža socialinė grupė. Toks teiginys šiandien paplitęs užsienio sociologijoje. Iš tikrųjų, požiūris į šeimą kaip mažą socialinę grupę teikia galimybę tiksliau nustatyti jos vietą visuomenėje, palyginti su tokiomis socialinėmis grupėmis kaip klasė, nacija ir kt. Šioje srityje yra sukauptas nemažas metodinis patyrimas, kuriuo, kritiškai vertindami, turime pasinaudoti. Tai gerokai palengvintų šeimos problemas analizuojančių tarybinių sociologų darbą.

² W. Good, *World Revolution and Family Patterns*, New York, 1965, p. VI.

³ К. Маркс, Ф. Энгельс, *Сочинения*, т. 3. М., 1955, стр. 27.

⁴ Ten pat, žr. taip pat t. 12, p. 720.

Didžiojoje tarybinėje enciklopedijoje ir enciklopedijos žodyne rašoma: „Šeima — visuomenės vienetas, pagrįstas santuoka ir kraujo giminystės santykiais, dabartiniu supratimu — kartu gyvenančių artimų giminaičių (tėvai, vaikai ir kt.) grupė“⁵.

Šiuo apibrėžimu naudojasi tarybiniai istorikai, bet demografų, statistikų darbui apibrėžimas pasirodo esąs aiškiai netinkamas, nes ne visada kartu gyveną giminaičiai yra viena šeima. Kartu gyvenančių giminaičių grupė gali sudaryti dvi, tris ir daugiau šeimų.

Tarybiniai istorikai ir demografai naudojami tokiu apibrėžimu: „Šeima — tai kartu gyvenančių giminaičių grupė, kurią sieja vienas šeimos biudžetas“. Čia yra pabrėžtas ekonominis šeimos santykių momentas — jungiamasis šeimos biudžeto vaidmuo. Giminaičių tarpusavio santykiai gali būti įvairiausi, giminės gali gyventi ir viename bute, bet šeimą jie sudaro tik tuo atveju, jeigu turi vieną šeimos biudžetą. Šeimos bendro biudžeto veiksnys yra ne formalus, o būtinas ir esminis šeimos bendrumo požymis. Kad dabartinė šeima gyventų normaliai, turi būti suvienytos ne tik fizinės ir moralinės psichologinės jos narių pajėgos, bet ir ekonominiai šaltiniai. Jei šeimose dėl kurių nors priežasčių tokios vienybės nėra, tai jos būna arba labai nelaimingos, arba tiesiog yra. Jeigu jaunavedžiai gyvena savo tėvų bute, tai net ir tuo atveju, kai dalis jų lėšų sudaro vieną biudžetą (pavyzdžiui, kartu maitinamasi), jos yra dvi šeimos. Kartu gyveną tolimesni arba artimesni giminaičiai šeimos nariais tampa tik tada, kai juos sujungia bendras biudžetas, bet visos kartu gyvenančių giminaičių lėšos į bendrą biudžetą sutelkiamos labai retai.

Apie šeimos socialinę esmę ir istorinį likimą buvo ir bus dar daug kalbama. Čia norisi paliesti kai kuriuos šeimos santykių aspektus, didžiausią dėmesį skiriant klausimams apie šeimos gyvenimo ryšį su visuomenine gamyba bei visuomenės gyvenimo atgaminimu ir apie šeimą apibūdinančių santykių kompleksą dialektinę analizę.

Socialiniai-biologiniai šeimos santykiai yra šeimos ir apskritai visuomenės biologinio perimamumo procesas. Šį procesą sąlygoja šeimos psichinio gyvenimo socialiniai-biologiniai pagrindai (jausmai, nuotaikos, poreikiai ir kt.), taip pat higienos apskritai ir ypač lyčių bei lytinio gyvenimo higienos laikymosi, fizinio vaikų ir suaugusių šeimos narių tobulinimosi dalykai. Visuomenė neturi geresnės už šeimą biologinio žmonių giminės perimamumo formos. Tiek Tarybų Sąjungoje, tiek užsienyje atliekami įvairūs eksperimentai, siekiant geriau pažinti šio reiškinių prigimtį. O tokie dabarties mokslai, kaip demografija, higiena, seksua-

⁵ «Большая советская энциклопедия», т. 38, стр. 490; «Энциклопедический словарь», т. 3, стр. 197.

logija, psichologija, genetika, fizinio lavinimo teorija rodo ne socialinių-biologinių šeimos santykių nykimą, o būtinumą ugdyti jų kultūrą.

Namų ūkio ir vartojimo santykiai. Kartu su gamtiniais-biologiniais santykiais jie sudaro materialinį šeimos gyvenimo pagrindą, arba biologinio ir kultūrinio perimamumo, t. y. socializacijos pagrindą. Šiuos santykius išreiškia namų ruoša, šeimos biudžeto reguliavimo, nepilnamečių vaikų ir nedarbingų šeimos narių materialinio aprūpinimo, namų ūkio darbų pasiskirstymo, moters darbo, buto ir kitos problemos. Tuos santykius galima aiškiai istoriškai apibrėžti. Plėtojantis visuomeninei gamybai, šeima išsivadavo iš įvairių gamybinių operacijų: drabužių, avalynės siuvimo ir pan. Ilgainiui šeimai nebėreikės gamintis namuose maisto. Buities tarnybos pavertimas socialistinio ūkio šaka palengvins visų šeimos narių, ypač moterų, gyvenimą. Šių pertvarkymų būdai pakankamai aiškiai numatyti V. Lenino straipsnyje „Didžioji iniciatyva“ ir TSKP XXII suvažiavimo priimtoje Programoje. Buities darbų mechanizacija, elektrifikacija, kooperacija — štai keliai, kurie veda į namų ūkio ir vartojimo santykių šeimoje palaipsnišką nykimą.

Būtina atkreipti dėmesį į du labai svarbius dalykus. Pirma, kiekviena programa, kol ji neįvykdyta, tereiškia tik galimybes, o ne tikrovę. Namų ūkis dar yra ir, matyt, ilgą laiką liks sunkia šeimyninio gyvenimo našta. Antra, namų ūkio pakeitimas komunistinėmis buities poreikių patenkinimo formomis ateityje nereiškia šeimos pakeitimo komuna. Tokia šių šeimos santykių komplekso raidos interpretacija būtų aiškus apsirikimas. O dabartinėje tarybinėje šeimoje namų ūkio ir vartojimo santykiai vaidina tokį pat vaidmenį, kaip ir dvasiniai.

Teisiniai santykiai. Tai sutuoktinių nuosavybės ir asmeninių teisių bei pareigų, paveldėjimo, išsūnijimo, tėvų ir vaikų bei kitų šeimos narių padėties šeimoje ir kitų panašių klausimų teisinio normavimo sritis. Šie santykiai atsirado, valstybei imant rūpintis šeimos patvarumu, vaiko ir motinos teisių apsaugojimu, augančios kartos auklėjimu. Kaip visuomenėje, taip ir šeimoje dar negalima išsiversti tik doroviniu žmonių poelgių normavimu. Teisiniai šeimos santykiai išnyks, nykstant teisinėms normoms ir jų vietoje įsigalint dorovės normoms — tada dorovinės šeimos ir santuokos santykių reguliavimo normos taps visų piliečių poelgių atžvilgiu lemiamomis ir todėl vienintelėmis. Dėl šeimos santykių juridinio reguliavimo būtinumo dabar ir artimiausioje ateityje abejonių nekyla. Geriausias šio teiginio įrodymas — naujo šeimos ir santuokos įstatymo projekto visaliaudinis aptarimas ir jo priėmimas TSRS Aukščiausiosios Tarybos sesijoje 1968 metais. Toks pat ryškus pavyzdys yra visos kasdien nagrinėjamos teismo instancijose bylos dėl alimentų, santuokos nutraukimo, turto padalijimo, tėvų teisių atėmimo ir pan.

Doroviniai santykiai. Tai meilė ir draugystė (lytinė meilė tarp vyro ir žmonos, tėvų meilė vaikams ir vaikų meilė tėvams), vyro ir moters orumas, visa dorovinio auklėjimo ir saviauklos, lytinio paauglių auklėjimo, jaunimo profesinės orientacijos ir kiti panašūs klausimai. Doroviniai santykiai — būtina kasdieninio šeimos gyvenimo dalis. Doroviniai santykiai išreiškia šeimoje vykstantį kultūrinį perimamumą — socializaciją. Šeimyninio gyvenimo pasikeitimai daugeliu atveju siejasi su tuo, kad vis didesnę reikšmę įgyja doroviniai santykiai. Jeigu šeimos namų ūkio bei vartojimo ir teisiniai santykiai turi tendenciją nykti, tai doroviniai — stiprėti; ateities šeimos gyvenime jie vaidins vis didesnę vaidmenį. Meilės, laisvės ir būtinumo problemos dorovinis sprendimas suformuos naują lyčių tarpusavio santykių tipą: jausmų pastovumą ir kryptingumą, nes meilėje nėra didesnės laimės, kaip visapusiškas sutuoktinių sutikimas ir vienas kito papildymas. Kai kurių žmonių blaškymasis yra ne jų laisvės, bet priklausymo nuo prigimties ir aplinkybių požymis.

Estetiniai santykiai. Jie glaudžiausiai susiję su doroviniais ir kartu su jais sudaro šeimos kultūrinio perimamumo pagrindą. Šeimos estetiinių santykių turinį sudaro tokie procesai, kaip estetinis lavinimas, elgesio ir kalbos estetika, meilė ir draugystė, darnus šeimyninis gyvenimas, buitiniai šeimos patogumai ir kt. Šeimoje estetiškos kultūros augimas yra akivaizdus. Tai objektyvus ir teikiantis vilčių požymis. Toliau vystantis šeimai, išnyks visa, kas kliudo žmonėms būti laimingais, bet labai apsirinka tie, kurie galvoja, kad drauge išnyks ir šeimos sugebėjimas suteikti asmenybei dorovinį pasitenkinimą ir estetinį pasigėrėjimą. Komunistinę šių šeimos santykių esmę sudaro senų santykių nykimas ir naujų stiprėjimas. Tai nėra nepagrįsti spėliojimai, bet dabartinės šeimos kuriamos objektyvios prielaidos.

Psichologiniai santykiai. Tai šeimyninį gyvenimą gyvenančių asmenybių psichologijos sritis — įvairiausių jausmų, nuotaikų, poreikių atsiradimas ir reiškimasis, psichologinių prieštaravimų tarp sutuoktinių, tarp tėvų ir vaikų įveikimas ir kt. Žmonės šeimoje visada susiję psichologiniais santykiais, tik ne visada supranta, kad tuos santykius kuria jie patys. Menkas savo psichologijos žinojimas ir neįsigilinimas į artimo žmogaus psichologiją dažnai būna įvairių konfliktų tarp sutuoktinių priežastimi. Neįsigilinimas į vaiko psichologiją atitolina juos nuo tėvų. Psichoterapeutų ir sociologų duomenimis, psichologijų skirtingumai — viena iš pagrindinių ginčų, neurozių (ypač vaikų neurozių) bei santuokos iširimo priežasčių. Augant visuomenės materialinei ir dvasinei kultūrai, šeimos tarpusavio santykiuose vis labiau paisoma psichologinių ypatybių, o tai ir yra savo šeimos likimo valdymo prielaida.

Šeimos vystymosi tendencijų analizė rodo, kad teisiniai šeimos santykiai palaipsniui išnyks, labai sumažės namų ūkio ir vartojimo santy-

kių vaidmuo, o gamtiniai-biologiniai, doroviniai, estetiniai ir psichologiniai santykiai žymiai sustiprės.

Įvairiais istorijos laikotarpiais šeima atlikdavo įvairias funkcijas. Iki mūsų dienų ji išsaugojo tris pagrindines: žmonių giminės atgaminimo, namų ūkio bei vartojimo ir kultūrinę-auklėjamąją. Remdamiesi šeimos struktūros bei jos funkcijų nagrinėjimu, dabartinę tarybinę šeimą galime apibūdinti taip: tai mažas socialinis narvelis, svarbiausia socialistinės buities organizacijos forma, pagrįsta laisva ir lygiateisiška sutuoktinių sąjunga bei giminystės ryšiais, t. y. santykiais tarp vyro ir žmonos, tėvų ir vaikų, brolių ir seserų ir t. t., kurie gyvena kartu ir turi bendrą šeimos biudžetą. Atlikdama giminės pratešimo, namų ūkio bei vartojimo ir kultūrinę-auklėjamąją funkciją, šeima užtikrina biologinį ir daugeliu atveju — kultūrinį visuomenės perimamumą. Šeimą charakterizuoja ir materialiniai, ir dvasiniai procesai: pirmuosius sudaro gamtiniai-biologiniai ir namų ūkio bei vartojimo santykiai, antruosius — doroviniai, estetiniai ir psichologiniai santykiai.

Dabartinės tarybinės šeimos apibrėžimas būtų toks: *tai mažas socialinis bendrą biudžetą turintis visuomenės narvelis, socialistinės buities organizavimo ir socializavimo forma, pagrįsta lygiateisiška sutuoktinių sąjunga bei giminystės ryšiais, t. y. santykiais tarp žmonos ir vyro, vaikų ir tėvų, brolių ir seserų ir pan.*